

УДК 061.235-054.57(477.75)«18/19»

А.М. Савочка
(м. Сімферополь)**ЕТНОКОНФЕСІЙНІ БЛАГОДІЙНІ ТОВАРИСТВА
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(друга половина XIX – початок XX ст.)**

Стаття присвячена роль національних меншин в зародженні державної системи захисту населення в Таврійській губернії. Вірмени, греки, кримські караїми, євреї та інші народи утворили в регіоні на початку XX ст. більше 70 благодійних організацій. Філантропічна діяльність цих національних меншин охоплювала основні категорії бідних верств населення, такі, як сироти, вдови, ветерани війни та інваліди.

Статья посвящена роли национальных меньшинств в генезисе общественной системы защиты в Таврической губернии. Армяне, греки, крымские караимы, евреи и другие народы создали в регионе в начале XX в. более, чем 70 благотворительных организаций. Их филантропическая деятельность, охватывала основные категории бедных слоев населения, такие, как, сироты, вдовы, ветераны войны и инвалиды.

The article is devoted to the national minorities' role in genesis of the public protection system in the Taurida province. The Armenians, the Greeks, the Crimean Karaites, the Jews and other nations had established more than 70 welfare organizations in the region by the beginning of the 20th century. Charitable activity of these national minorities covered the main categories of impoverished population such as orphans, widows, war veterans and disabled people.

Процес відродження суспільної благодійності, який розпочався у 90-ті рр. XX ст. в Україні, супроводжується зростанням інтересу з боку вітчизняних науковців до цього соціокультурного явища. Розбудова громадянського суспільства в сучасній державі потребує залучення досвіду минулих поколінь у царині громадського піклування та відповідної діяльності, оскільки організована благодійність була і є наразі ефективним інструментом у боротьбі з жебрацтвом, безпритульністю і злочинністю. Вивчення історії добродійної діяльності національних меншин, що мешкали на теренах України в XIX – на початку XX ст., є важливим елементом не тільки у контексті дослідження історії філантропії, а й невід'ємним чинником сучасного культурного відродження народів країни.

Вітчизняні історики розпочали докладно вивчати філантропічну діяльність вірмен, греків, євреїв, караїмів, які проживали в українських губерніях Російської імперії, з початком XXI ст. Так, наприклад, О.Г.Бистряков у монографії «Євреї Катеринослава – Днепропетровска» окремих розділ присвятив добродійності відповідної громади міста¹. 2004 р. О.О.Терентьева захистила канди-

датську дисертацію «Просвітницька та громадська діяльність грецьких купців діаспори: на прикладі родини Зосимів (кін. XVIII – сер. XIX ст.)». У ній досліджується благодійність останніх в Україні². На жаль, вичерпні дослідження з цієї проблеми в сучасній кримській історіографії практично відсутні.

Становлення і розвиток добродійності національних громад у Таврійській губернії мали свої специфічні регіональні ознаки, пов'язані з національним складом її населення. Протягом XIX ст. на теренах Тавриди відбувались складні етнотомографічні процеси, котрі були обумовлені цілим комплексом чинників – російсько-турецькими війнами, колонізацією південних земель, еміграцією кримських татар – та багатьма іншими факторами, що привели до утворення у Криму й Північній Таврії поліетнічного населення, яке складалось з вірменів, греків, євреїв, караїмів, кримських татар, росіян, українців і представників багатьох інших національностей³.

Активний розвиток суспільної благочинності в губернії розпочався під час реформ Олександра II, уряд котрого не тільки зняв таємну заборону Миколи I на діяльність філантропічних товариств, а й значно спростив законодавство стосовно заснування громадських добродійних організацій. Завдяки полегшенню реєстрації останніх, послабленню контролю за ними з боку поліцейських органів та соціально-економічним реформам благодійні спілки почали масово створюватися по всій території Російської імперії наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XIX ст.⁴ В Таврійській губернії відбувались процеси, які відповідали загальнодержавним тенденціям, тому становлення і розвиток філантропічних об'єднань, котрі надавали допомогу за національною й конфесійною ознакою, відбувалися в той же період.

Важливо зазначити, що серед представників національних меншин регіону спостерігалось досить значне майнове розшарування. Так, наприклад, караїмська спільнота Криму мала у своєму складі як заможних представників (С.Е.Дуван, С.М.Пампулов), котрі володіли мільйонними статками, так і надзвичайно збіднілих осіб, що не мали змоги придбати собі навіть їжу. В умовах соціальної нестабільності та зростання революційного руху у Таврійській губернії на початку XX ст., участь багатих представників національних меншин у добродійній діяльності, забезпечувала їм підтримку населення, а також згладжувала суспільні суперечності. Саме тому промисловці, підприємці, діячі науки й просвіти відігравали надзвичайно важливу роль у розвитку етноконфесійної благодійності в регіоні⁵.

Головними напрямками діяльності всіх етноконфесійних добродійних організацій, які існували в межах Таврійської губернії, були: надання їжі, одягу та грошової допомоги збіднілим співвітчизникам, сприяння останнім у пошуках роботи, надання їм необхідних матеріалів та інструментів, а також забезпечення медичними препаратами, послугами лікарів та розміщення хворих у лікарнях за рахунок коштів товариства, влаштування осіб похилого віку до богаділень, сиріт до притулків та ясел, виплата нужденним коштів, розповсюдження серед знедолених літератури морального змісту⁶.

Караїмське товариство піклування про бідних (м. Євпаторія), засноване 1872 р. за ініціативою міського голови С.М.Пампулова, було першою благодійною спілкою, котра надавала допомогу населенню за національною ознакою. Основною метою організації стало забезпечення матеріальною і грошовою допомогою, медикаментами збіднілих караїмів міста, а також сприяння їм у пошуках роботи⁷. Завдяки допомозі цього об'єднання в Євпаторії було створено Жіноче ремісниче училище, в якому дівчат з бідних родин навчали грамоті та рукоділлю. На жаль, після того як С.М.Пампулов залишив пост голови товариства через кілька років після його заснування, справи спілки пішли значно гірше: кількість пожертв та членських внесків значно скоротилася, об'єднання існувало здебільшого на кошти міської управи і земства повіту.

Караїмська спільнота Євпаторії дбала про освітній рівень своєї молоді. 1882 р. у місті заснували Товариство допомоги особам, що навчалися в караїмських училищах, котре займалось підтримкою учнів з бідних родин. Діяльність добродійної спілки було зосереджено на наданні одягу й взуття нужденним дітям, сплаті за навчання останніх, а також придбанні для них підручників, зошитів та письмового приладдя⁸.

Ініціативу створення благодійних товариств підтримали караїми інших міст Таврійської губернії. Так, у Сімферополі ними було засновано дві добродійні спілки. За ініціативою представників міської громади, 1897 р. до Міністерства внутрішніх справ було направлено клопотання про необхідність створення в губернському центрі благодійної організації, що мала б своїм завданням сприяти поширенню загальної й профільної освіти серед караїмів. 4 липня 1898 р. МВС затвердило статут Сімферопольського караїмського благодійного товариства. До складу об'єднання ввійшли 122 особи, серед яких був загальновідомий громадський діяч і меценат С.Е.Дуван та караїми Вірменського Базару, Євпаторії, Карасубазара, Москви, Миколаєва й Харкова. Філантропічна спілка надавала учням з бідних родин матеріальну допомогу, а також сплачувала за їх навчання в гімназіях⁹. На жаль, невідомо, чи вдалося товариству розширити свою діяльність і підтримувати зубожілих караїмів губернського центру, оскільки до нас дійшов лише один звіт цієї організації.

Турботу про сімферопольських караїмів також було покладено на Товариство допомоги нужденним, яке утворилося у 1906 р. Оскільки останнє мало досить невеликий початковий капітал, його діяльність зосереджувалась на роздачі бідним невеликих щомісячних та одноразових пожертв і на допомозі похованні померлих караїмів¹⁰. Представники караїмської спільноти створили також організації допомоги співвітчизникам практично у всіх великих містах Таврійської губернії – Вірменському Базарі, Мелітополі, Керчі, Севастополі, Феодосії й Ялті.

Серед національних меншин Таврійської губернії найбільш активно добродійною діяльністю займалась єврейська громада. Це явище було обумовлено рядом факторів – таких, як релігійні традиції цього народу, високий відсоток нездолених серед осіб іудейського віросповідання, а також їх по-

стійне переслідування з боку царського уряду¹¹. В таких важких умовах лише активна благодійницька діяльність заможних та суспільно активних представників єврейського народу могла врятувати цю національну громаду від повного вимирання. Саме тому у Таврійській губернії з'явилося більше двадцяти філантропічних спілок, що надавали допомогу бідним євреям. 1898 р. в Сімферополі, Севастополі й Керчі було засновано перші Товариства допомоги останнім у регіоні. Надалі подібні об'єднання з'явилися практично в усіх містах Таврійської губернії та навіть у селах – таких, як Михайлівка Мелітопольського повіту¹².

Сімферопольське єврейське благодійне товариство було одним із найбільш послідовних об'єднань у справі боротьби з професійним жебрацтвом. Організація розподілила губернський центр на окремі ділянки, котрі мали дільничних піклувальників, які збирали свідчення стосовно знедолених і жебраків. Крім того, правління спілки запровадило спеціальні «марки» номіналом в одну, п'ять, десять копійок, які розповсюджувалися серед нужденних євреїв. Їх можна було обміняти на гроші, лише звернувшись до Товариства. Подібний захід дозволяв контролювати кошти організації, що розповсюджувалися серед бідних, запобігаючи розповсюдженню професійного жебрацтва серед осіб іудейського віросповідання¹³. Об'єднання з кожним роком покращувало свою роботу – 1903 р. до складу організації належали бібліотека-читальня та притулок для бідних єврейських паломників. Того ж року видатки філантропічної спілки на благодійність сягнули 7845 крб.¹⁴

На кінець XIX – початок XX ст. припадає розквіт діяльності єврейської спільноти у царині громадської доброчинності. В містах Таврійської губернії з'явилися не тільки об'єднання, котрі намагались надавати благодійну допомогу нужденним, а й організації, що підтримували окремі групи єврейського населення. Так, у 1898 р. в губернському центрі було засновано Товариство надання коштів жіночому єврейському училищу А.М.Коган¹⁵. За кілька років у Сімферополі з'явилася спілка «Лінас-Гацедек», яка займалась опікою хворих євреїв міста. Подібне об'єднання також було засноване в Керчі 1910 р. Крім того, єврейська спільнота Керч-Єнікальського градоначальства створила низку благодійних організацій, що надавали знедоленим співвітчизникам їжу, можливість працевлаштування і тимчасовий притулок, – «Гімас-Хесед», «Менад-Гацедек» та «Лехем-Евіонім»¹⁶.

Одним з головних напрямків доброчинної діяльності єврейської спільноти Тавриди було надання їжі збіднілим співвітчизникам. Усі без винятку єврейські благодійні товариства губернії організовували безкоштовні обіди й вечери під час іудейських свят, – таких як Ханука, Песах тощо. Згодом у Сімферополі з'явився проект з утворення окремої філантропічної спілки, котра мала надавати їжу бідним євреям за низькими цінами. Так у губернському центрі з'явилося Товариство для надання коштів їдальням для бідних євреїв, які видавали дешеві обіди вартістю 10 коп. і безкоштовно годувало знедолених. Протягом року така їдальня надавала їм у середньому близько 8000 обідів¹⁷.

Однією з форм доброчинності серед представників іудейської громади було поховання померлих та присутність на них збіднілих («галвоят гамет»)¹⁸. Для реалізації цього виду благодійної допомоги спільноти Бердянська та Сімферополя створили особливі філантропічні об'єднання. Так, Єврейське поховальне товариство було сформовано в губернському центрі 1910 р. у зв'язку з необхідністю організувати нове кладовище, оскільки старе було переповнено. Загальні видатки його по створенню нового цвинтаря й наданню допомоги нужденним з поховання родичів щорічно сягали 2500 крб.¹⁹

З початком Першої світової війни єврейська спільнота півострова активно брала участь у наданні допомоги біженцям із західних регіонів Російської імперії. В травні 1915 р. було засновано Таврійське єврейське товариство допомоги постраждалим від війни, яке мало відділки в Євпаторії та Сімферополі. Наприкінці 1915 р. – на початку 1916 р. до Криму щомісячно прибували тисячі біженців, причому велика кількість з них хворіла на туберкульоз й інші захворювання, тому була непрацездатна, що значно ускладнювало ситуацію. Новостворена благодійна організація займалась наданням дешевого житла, медичної допомоги, сприяла пошукам освітніх закладів й робочих місць для постраждалих від бойових дій. Витрати спілки лише за рік (з 9 травня 1915 р. по 1 травня 1916 р.) становили 100 000 крб.²⁰

Серед інших народів іудейського віросповідання, що проживали у Криму, були кримчаки. Цей нечисленний народ також досить активно займався доброчинною діяльністю. На початку ХХ ст. його представники сформували шість благодійних об'єднань в Євпаторії, Карасубазарі, Керчі, Севастополі, Сімферополі та Феодосії. Кримчацька спільнота Таврійської губернії не відзначалася значною кількістю великих підприємців та промисловців, більшість із них сама потребувала матеріальної підтримки. Це явище обумовило колективний характер філантропічної допомоги серед представників цього народу. Зусилля кримчаків були спрямовані на забезпечення співвітчизників паливом під час зими й надання їм грошової підтримки у невеликих розмірах²¹.

Кримськотатарська громада Таврійської губернії активно розвивала мережу доброчинних товариств, котрі надавали допомогу як за національною, так й релігійною ознакою. У Сімферополі та на південному березі Криму активно діяли спілки допомоги бідним кримським татарам, в інших містах (Карасубазар, Севастополь, Феодосія) – мусульманські благодійні організації. У 1896 р. в губернському центрі було засновано найбільш заможне об'єднання губернії – Товариство допомоги бідним мусульманам Криму. Завдяки бурхливій діяльності голови спілки Ізмаїла Мурзи Муфтія-заде, а також його найближчого помічника Асана Мурзи Уланова, організації вдалось заручитися підтримкою бакинського мільйонера Аджі Зейнала Талієва. На його пожертви товариство відкрило школу, вартість будівництва якої становила 11.000 крб. Об'єднання брало участь у будівництві першого в губернії мусульманського училища, у котрому викладали російською й татарською мовами. Учбовий заклад, що був відкритий 25 жовтня 1905 р., проіснував лише 5 років, після чого його було

зачинено за розпорядженням місцевої адміністрації. На той час філантропічна активність спілки майже припинилась, оскільки до його складу входило лише 40 осіб²².

Товариство піклування про мусульман-паломників виникло в Сімферополі у 1909 р. Головною метою організації була охорона і допомога віруючим, які прямували до святих місць. Спілка допомагала паломникам дістатися Феодосії, де знаходився комітет об'єднання, що дбав про подальшу долю мандрівників. Загальна кількість членів товариства нараховувала більше, ніж 140 осіб, добродійну спілку очолював Таврійський магометанський духовний муфтії Аділь Мурза Карашайський²³.

Вірмени, котрі брали участь у заселенні Криму та Північної Таврії з 1783 р., також намагались утворити мережу добродійних об'єднань для своїх співвітчизників на теренах губернії. Перше вірменське добродійне товариство було засновано 1880 р. у передмісті Перекопа – Вірменському базарі. На жаль, ця філантропічна спілка не визначалась активною діяльністю. Організація була об'єктом критики з боку сучасників, які зі сторінок місцевих періодичних видань наголошували про необхідність реорганізувати останню й залучити до її керівництва активних та заможних вірмен²⁴.

Справжній розквіт добродійної діяльності вірменської спільноти стався лише після революції 1905 р. Наступного року розпочало свою роботу Вірмено-католицьке жіноче благодійне товариство. Об'єднання, яке нараховувало 60 членів, утримувало за власний кошт загальноосвітню школу, а також допомагало знедоленим та учням, що не мали коштів на навчання. За рік у Сімферополі з'явилося Вірмено-католицьке благодійне товариство. Головним завданням його було покращення матеріального стану незаможних осіб вірмено-католицького віросповідання. Маючи досить невеликий початковий капітал (1200 крб.), організація зосередила свою діяльність на видачі грошової допомоги нужденним. Вірменська громада Сімферополя також створила церковне піклувальництво, що допомагало бідним парафіянам, надаючи їм безкоштовне житло, медичний нагляд і гроші²⁵. Крім того, вірмени губернії утворили філантропічні спілки у Євпаторії, Карасубазарі, Мелітополі і Ялті.

Грецька спільнота Тавриди також досить активно займалась добродійною діяльністю. Їх перше філантропічне об'єднання – Ялтинське грецьке благодійне братство – було засновано 1900 р. На початок 1903 р. вона нараховувала 253 члени. Філантропічна спілка відрізнялася від інших високим ступенем організації. Її правління розділило територію міста та повіту на шість ділянок, які очолювалися дільничними піклувальниками, до обов'язків яких входило визначати розмір матеріальної допомоги нужденним та наглядати за витратами осіб, які отримували гроші. За кошти грецьких добродійних товариств Євпаторії, Карасубазара, Керчі, Севастополя, Сімферополя, Феодосії й Ялти будувались школи, зводились та ремонтувалися храми, підтримувались лікарні²⁶.

Представники польської спільноти не мали на теренах Таврійської губернії жодного об'єднання, яке б надавало допомогу за національною ознакою, хоча

вони і брали активну участь у діяльності римо-католицьких благодійних товариств. Ці організації не тільки сприяли працевлаштуванню незаможних осіб, купували медикаменти, їжу та одяг для бідних, але й намагалися відкрити в губерньському центрі бібліотеку, притулок і початкове училище²⁷. Крім того, члени цих філантропічних спілок організували добродійні акції, вечори, лотереї. Так, наприклад, узимку 1910 р. представники Ялтинського римо-католицького благодійного товариства провели концерт на користь бідних міста, на котрому виконувались польські національні пісні, танці та короткі театральні вистави²⁸.

Національні меншини Таврійської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. утворили більш ніж 70 добродійних товариств. Надзвичайно високим рівнем філантропічної діяльності відзначались євреї, караїми, кримчаки. Так, лише єврейська спільнота регіону створила більше 20 благодійних спілок. Вірмени, греки, кримські татари, поляки також досить активно брали участь у розбудові системи громадського піклування регіону. Більшість філантропічних організацій губернії було зосереджено в Криму, особливо у причорноморських містах – Євпаторії, Керчі, Феодосії, Ялті, оскільки саме ці населені пункти були найбільш національно розмаїтими. В містах Північної Таврії (Бердянську, Мелітополі, Олешках), у яких це явище було виражено не так сильно, спостерігався значно менший відсоток добродійних об'єднань, що надавали допомогу за національною і релігійною ознаками.

Філантропічні організації й спілки, котрі засновувались вірменами, греками, караїмами, кримськими татарами, охоплювали своєю допомогою практично всі верстви нужденного населення: дітей, учнів, інвалідів, осіб похилого віку. Крім того, народи Таврійської губернії надавали допомогу своїм співвітчизникам, які мешкали за межами регіону – паломникам, мандрівникам, емігрантам тощо. Завдяки діяльності етноконфесійних благодійних товариств у Криму та Північній Таврії вдавалось успішно втримувати рівень безпритульності й злочинності на досить низькому рівні, а також налагодити і підтримувати конструктивний міжнаціональний діалог у межах краю.

Таблиця.

Кількість благодійних товариств заснованих національними меншинами Таврійської губернії (кінець XIX – початок XX століть)

Національність	Кількість товариств	%
Вірмени	7	10
Греки	7	10
Євреї	26	36
Караїми	8	11
Кримчаки	6	8
Кримські татари	13	18
Німці	1	1.4
Поляки	4	5.6
Загальна кількість	72	100

Зауважимо, що не всі народи, котрі мешкали на теренах Таврійської губернії, створили добротні товариства. Так, нами не було виявлено жодного болгарського, молдавського чи естонського благодійного об'єднання та лише одне німецьке (в м. Ялта). Це пояснюється тим, що ці народи у більшості випадків проживали компактно в межах своєї поселень. Оскільки лише невеликий відсоток із них мешкав у містах регіону, заснувати національну філантропічну організацію було надзвичайно важко. Саме тому болгар, молдаван, німців, естонців вважали за краще надавати допомогу нужденним співвітчизникам традиційними засобами, такими як громадська взаємодопомога й опіка над зубожілими.

¹ *Быстряков А.Г.* Евреи Екатеринослава – Днепропетровска – Днепропетровск, 2001. – С.44–55.

² *Терентьева О.О.* Просвітницька та громадська діяльність грецьких купців діаспори: на прикладі родини Зосимів (кін. XVIII – сер. XIX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 20 с.

³ *Крючков А.В.* Присоединение Крыма к России начальный этап его включения в общеимперское пространство (последняя треть XVIII – начало XIX вв.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Саратов, 2006. – С.21.

⁴ *Соколов А.Р.* Российская благотворительность в XVIII – XIX веках (к вопросу о периодизации и понятийном аппарате). // Отечественная история. – 2003. – № 6. – С.152–153.

⁵ *Савочка А.М.* Благодійність у Таврійській губернії: пошук громадської злагоди чи спроба вирішення приватних питань? // Література та культура Полісся. Вип. 48: Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях. – Ніжин, 2009 – С.155–156.

⁶ Устав Общества пособия бедным евреям г. Симферополя. – Симферополь, 1897. – С.3–4.

⁷ Устав Евпаторийского общества попечения о бедных. – Симферополь, 1897. – С.3–5.

⁸ Отчет о приходе и расходе сумм Общества вспомоществования нуждающимся учащимся в караимских училищах г. Евпатории за 1912 г. – Евпатория, 1913. – С.6.

⁹ Отчет Симферопольского караимского благотворительного общества. – Симферополь, 1900. – С.3–10.

¹⁰ Памятная книжка Таврической губернии, 1917. – Симферополь, 1917. – С.64.

¹¹ Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2. – Т. 6. – № 24299. – П. 1 – Санкт-Петербург, 1906.

¹² Памятная книжка Таврической губернии, 1915 г. – Симферополь, 1915. – С. 243.

¹³ Упорядочивання дела благотворительности // Крым. – 1902. – 16 июня.

¹⁴ [Эйдлин М.М.] Годовое собрание Еврейского благотворительного общества. // Крым. – 1904. – 25 мая.

¹⁵ Устав Общества для доставления средств бесплатному женскому профессиональному училищу, учрежденному А. М. Коган [Текст]. – Симферополь, 1898. – С.4.

¹⁶ Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф.162. – Оп.1. – Спр.3613. – Арк. 1–77.

¹⁷ Отчет правления Общества для доставления средств столовой для бедных евреев города Симферополя за 1910 год. – Симферополь, 1911. – С.19.

¹⁸ Тора. Быт. 3:21. – Иерусалим, 1990.

¹⁹ Отчет Еврейского погребального братства. – Симферополь, 1913. – С.3.

²⁰ Краткий очерк деятельности Симферопольского отдела Таврического еврейского общества помощи пострадавшим от войны. – Симферополь, 1913. – С.25.

²¹ Крымчаки как благотворители и как «благотворимые». // Южный курьер. – 1902. – 15 (28) февраля.

²² Отчет правления Общества для пособия бедным мусульманам Крыма в г. Симферополе. – Симферополь, 1913. – С.3–4.

²³ В. Г-нь. Среди паломников-мусульман. // Русская Ривьера. – 1910. – 16 января.

²⁴ Б. Благотворительное общество в Армянске // Салгир. – 1902. – 7 апреля.

²⁵ Справочная книга по г. Симферополю за 1911 год. – Симферополь, 1911. – С.143.

²⁶ Отчет правления Греческого благотворительного братства в г. Ялте за 1900 г. – Севастополь, 1901. – С.6–8.

²⁷ Устав Симферопольского Римско-Католического благотворительного общества. – Симферополь. – 1913. – С.1–2.

²⁸ Я. Вечер католического благотворительного общества. // Русская Ривьера. – 1910. – 30 декабря.